

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۹، صفحات ۱-۲۹

راهبردهای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی: مطالعه موردی روستاهای شهرستان خداوند

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، حمدالله سجاسی قیداری، و سیدحسن رضوی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱۲/۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۲/۲

چکیده

خلاقیت و نوآوری از ارکان اصلی توسعه پایدار است. در همین راستا، از طریق کارآفرینی روستایی به‌ویژه در بخش کشاورزی، می‌توان با شناسایی مزیت‌ها، محدودیت‌ها، ضعف‌ها و قوت‌های جوامع روستایی بر اساس برنامه‌ریزی راهبردی مناسب، به توسعه اقتصادی روستایی در کنار سایر ابعاد کمک کرد؛ و بر این اساس، پرسش کلیدی عبارت است از آنکه «راهبردهای مناسب برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی منطقه مورد مطالعه کدام‌اند؟». بدین منظور، پژوهش حاضر با استفاده از روش پیمایشی و مطالعات میدانی به شیوه SWOT، به ارائه راهبرد کانونی توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خداوند می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که به دلیل توانمندی‌ها و ظرفیت‌ها بالای منطقه، آستانه نوآوری و خلاقیت در بخش کشاورزی مناطق روستایی نیازمند بازنگری و ارائه سیاست‌های مناسب برای رفع محدودیت‌ها و استفاده از توان‌های موجود روستایی و کشاورزی است.

کلیدواژه‌ها: کارآفرینی کشاورزی / توسعه روستایی / مناطق روستایی / مطالعه موردی / خداوند (شهرستان).

* * *

* به ترتیب، نویسنده مسئول و عضو هیئت علمی گروه علوم جغرافیایی دانشگاه تربیت مدرس (reftekhari_reza@yahoo.com)؛ و دانشجویان دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس.

مقدمه

در حوزه روشمند توسعه پایدار روستایی، به دلیل هم‌پوشانی ابعاد متفاوت حیات طبیعی و انسانی-اقتصادی، برای شناخت بهتر عناصر، رفتار و عملکرد اجزای سیستم و نیز چگونگی تعامل آن با محیط پیرامونی، اتخاذ روش تحلیل سیستمی و همه‌جانبه بر مبنای راهبردهای توسعه روستایی گریزناپذیر است. افزون بر این، برای پی‌ریزی اصول توسعه پایدار روستایی، مبنای قرار دادن دیدگاه توسعه مردم‌گرا به‌مثابه قلب تپنده و پایه دیدگاه توسعه مشارکتی (از پایین به بالا) در قالب فرایند برنامه‌ریزی توسعه سرزمینی^(۱) برای دستیابی به جامعه روستایی «خودسازمان‌دهنده»^(۲) با توانمندی بالا در زمینه سازگاری با شرایط و تغییرات موجود ضروری است؛ زیرا با اتکا به چنین دیدگاهی، بخش کشاورزی به‌مثابه اساسی‌ترین واحد زیستی^(۳) و معیشتی روستاها به ایفای نقش در کلیت سرزمین می‌پردازد و با برقراری ترکیبی از پیوندهای هم‌زمان، توأمان و مکمل عوامل درونی و بیرونی در ساختار تعریف‌شده عرضی، طولی، افقی و عمودی، زمینه یکپارچگی و همبستگی اجتماعی، اقتصادی، محیطی-فضایی، و نهادی در جوامع روستایی را فراهم می‌سازد. بنابراین، برخورد فعالانه و مبتنی بر آینده‌نگری با کارآفرینان روستایی و بخش کشاورزی در قالب منطق برنامه‌ریزی راهبردی^(۴) توانمندسازی، ظرفیت‌سازی توأم با مشارکت، و دیدگاه بوم‌محوری با رهیافت کشاورزی-نخست^(۵) را در فرایند مطالعات توسعه روستایی نوین الزام‌آور می‌کند؛ زیرا امروزه، در بیشتر کشورها، نسبت به کارآفرینی و کارآفرینان توجهی خاص صورت می‌گیرد. همچنین، تقویت کارآفرینی و ایجاد بستر مناسب برای توسعه آن از ابزارهای پیشرفت اقتصادی کشورها و به‌ویژه کشورهای در حال توسعه به‌شمار می‌رود؛ زیرا یک فعالیت کارآفرینی با اثربخشی بالا به توسعه اقتصادی (از جمله ایجاد اشتغال، نوآوری در فعالیت‌ها، و رقابت‌پذیری) می‌انجامد (Verheul, 2001: 4). بنابراین، امروزه، در نظریه‌های اقتصادی، به فعالیت‌های خودجوش اقتصادی در قالب کارآفرینی در مناطق روستایی توجه ویژه می‌شود. در همین زمینه، ورتمن^(۶) اشاره می‌کند که توسعه اقتصادی و کارآفرینی با

یکدیگر ارتباط تنگاتنگ دارند (برگرفته از: 2: Heriot and Campbell, 2002). بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که کارآفرینی روستایی راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در رستای دستیابی به توسعه پایدار است. در این میان، کشاورزی از بخش‌های پایه و اساسی اقتصاد روستا و کشور و زمینه‌ساز رشد و توسعه آن است. رشد و توسعه بخش کشاورزی زمینه‌های لازم برای رشد و توسعه دیگر بخش‌ها را فراهم می‌سازد و بدون آن، عوامل و نهادهای لازم برای فعالیت سایر بخش‌های اقتصادی فراهم نمی‌شود؛ از سوی دیگر، با توجه به اهمیت اشتغال و نیروی انسانی در توسعه کشور و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی با تکیه بر کاهش بیکاری، اشتغال‌زایی در بخش کشاورزی نیز دارای جایگاهی ویژه است. به همین دلیل، اتخاذ راهبرد اشتغال برای روستاییان با حمایت از سیاست‌های عمومی بر مبنای راهیابی سرمایه‌گذاری، اشتغال و خدمات به مناطق روستایی در برابر راهبرد اجبار مردم به انتخاب مهاجرت‌های اغلب ناخواسته (شکویی، ۱۳۸۴: ۲۷۶) از ضروریات توسعه روستایی به‌شمار می‌رود (شکل ۱). از این‌رو، پرسشی که مطرح می‌شود، عبارت است از آنکه «راهبردهای مناسب برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی منطقه مورد مطالعه کدام‌اند؟».

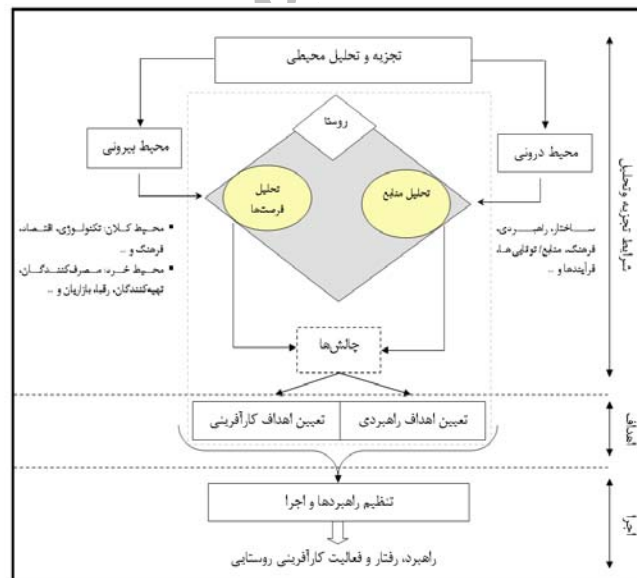

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱- پیوند توسعه، کارآفرینی و کشاورزی در توسعه روستایی

چارچوب نظری

امروزه، برنامه‌ریزان از جمله اقتصاددانان برنامه‌ریز روستایی بدین نتیجه رسیده‌اند که تشویق روستاییان برای گرایش به کارهای تجاری خانگی^(۷) به شیوه کارآفرینی مناسب‌ترین راهبرد برای پاسخ‌گویی به چالش‌های به‌ویژه اقتصادی در مناطق روستایی است. فلسفه بنیادی این نظریه بر این پایه استوار بود که چنین فعالیت‌هایی هم با ایجاد شغل، نوعی خوداشتغالی را در سطح جامعه محلی به‌وجود می‌آورد و هم از این رهگذر، روستاییان می‌توانند تولیدات خود را صادر (روانه بازار) کنند (برگرفته از: Heriot and Campbell, 2002: 2). برحسب منابع و فرصت‌های موجود در محیط‌های روستایی (بالقوه و بالفعل و نیز نرم‌افزاری و سخت‌افزاری)، این محیط‌ها اهداف توسعه و به‌ویژه توسعه اقتصادی در این جوامع را هدایت می‌کنند. در راستای این فرایندها و با در نظر گرفتن این دو محیط، پیوندی سازمان‌یافته میان اهداف توسعه روستایی و توسعه کارآفرینی در این مناطق برقرار شده است تا از ترکیب مناسب این عوامل، رفتارهای کارآفرینی روستایی در راستای توسعه اقتصادی شکل گیرد (شکل ۲).

منبع: Julian, 2000: 19

شکل ۲- فرصت‌ها و منابع محیطی مؤثر در کارآفرینی روستایی

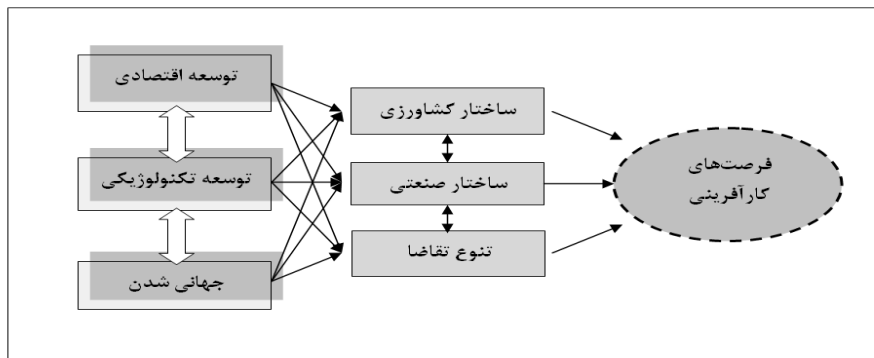
بنابراین، کارآفرینان در جوامع روستایی برای شکل دادن به فعالیت‌های خود و خلق یا رشد این فعالیت‌ها نیاز به حمایت دارند، اما بیشتر این جوامع از آمادگی لازم برای تأمین نیازهای ضروری مانند سرمایه، فناوری و اطلاعات برخوردار نیستند. در نتیجه، برای کمک به جوامع روستایی در توسعه، یک مدل نظریه‌ای کارآفرینی لازم است که خود نیازمند شناخت متغیرهای وابسته و رابطه میان آنهاست (Allen et al., 2003: 5). از این رو، مهم‌ترین راهبردهای تقویت‌کننده کارآفرینی محلی عبارت‌اند از:

- ایجاد محیط و زمینه‌های پیش از کارآفرینی (ظرفیت‌سازی)؛
- ایجاد زمینه خودباوری (توانمندسازی)؛ و
- شدت‌بخشی به رشد از طریق تحرک‌بخشی (Alison, 1990: 80).

مفهوم کارآفرینی کشاورزی

فرانسوا کنه^(۸) و نیکلاس بودو^(۹) زمین را یگانه سرچشمه ثروت می‌دانند و کشاورزان را کارآفرین می‌خوانند و برای کارآفرینان، جایگاهی ویژه قائل‌اند (هزارجریبی، ۱۳۸۴: ۱۵۴). از آنجا که کشاورزی مهم‌ترین زمینه تأمین معاش روستاییان فقیر است و علاوه بر آن، نقشی مهم در تولید و اشتغال مولد دارد، در شرایط کنونی اقتصاد ایران با ویژگی‌هایی بارز همچون بیکاری، عدم تحرک، و محدودیت سرمایه‌گذاری، مدیریت تحرک‌بخشی و سرمایه‌گذاری، اهمیت این رسالت دوچندان می‌شود، چرا که تقویت کشاورزی و ایجاد تغییر در تولیدات کشاورزی و منابع طبیعی به ایجاد اشتغال‌های غیرکشاورزی، افزایش درآمد و افزایش تقاضا برای کشاورزی محلی و تولیدات غیرکشاورزی منجر خواهد شد. در نتیجه، کارآفرینان کشاورزی می‌توانند با شناخت درست از فرصت‌ها و بهره‌گیری از سرمایه‌های راکد، امکاناتی را فراهم آورند و با سازمان‌دهی و مدیریت منابع، ایده‌های خود را عملی سازند؛ و در این حرکت و فرایند، نه تنها خود بیکار نمی‌مانند بلکه در بخش غیردولتی و بدون اتکا به دولت، برای تعداد دیگری نیز شغل می‌آفرینند. کارآفرینان بخش کشاورزی با بهره‌گیری از نیرویی که در خود برای حل

خلاقانه مسائل، مخاطره‌پذیری، تحمل مشکلات، و نکاتی از این دست سراغ دارند، می‌توانند به‌زیرکی و ظرافت و با سرعت هرچه تمام‌تر، تهدیدات و تنگناهای محیطی را تبدیل به فرصت کنند و در شرایطی سخت و پیچیده مانند توسعه پرشتاب فناوری، جهانی شدن و اقتصاد چندملیتی، به کشف و بهره‌برداری فرصت‌هایی جدید بپردازند که نفع خود آنها و سرانجام نیز رفع تنگناهای جامعه روستایی را در پی خواهد داشت (شکل ۳).

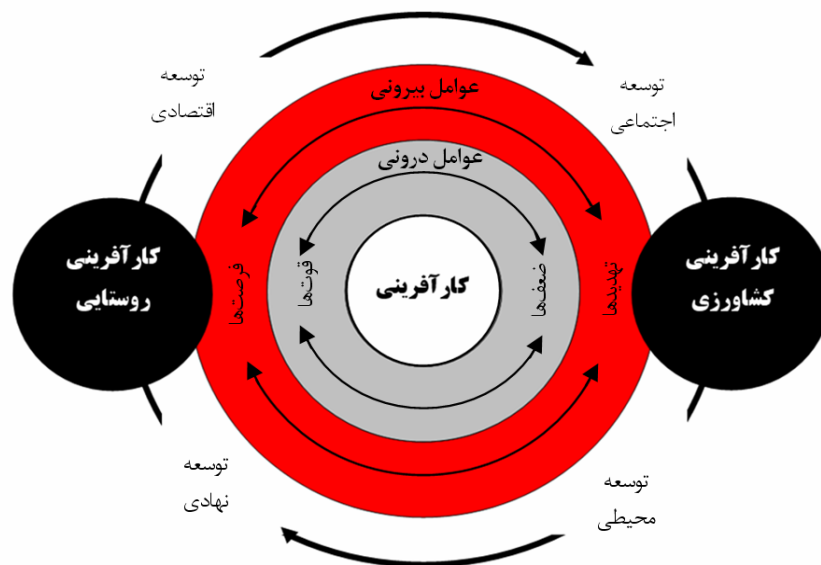
منبع: Verheul, 2001: 12

شکل ۳- عوامل تعیین‌کننده کارآفرینی در بخش کشاورزی

بنابراین، کشاورز کارآفرین کسی است که با یک شیوه آینده‌نگری خاص، در نظر گرفتن منابع و محدودیت‌های محیطی، عبرت‌آموزی از گذشته خود و دیگران، متناسب با دانش بومی و نوین، با شخصیتی تحول‌پذیر به همراه قدرت مخاطره‌پذیری، نوآوری و خلاقیت در سطوح بالا، به شناسایی، ارزیابی و کشف بهترین و آخرین موقعیت‌های اقتصادی و بازار مبادرت ورزیده، بر اساس نبوغ خود و با راهنمایی‌های بیرونی و رعایت حقوق مکانی، فضایی و انسانی، به بهره‌گیری عقلانی، شایسته و اقتصادی از فرصت‌های بالقوه و بالفعل کشاورزی می‌پردازد. از ویژگی کارآفرینان کشاورز، روشی است که برای حل مسئله در پیش می‌گیرند؛ به باور آنها، برای رسیدن به راه حلی خلاقانه، ابتدا لازم است مشکل اصلی یا مسئله واقعی شناخته و تعریف شود. کارآفرینان کشاورز هر مشکل را شامل دو جزء مخاطره و فرصت می‌دانند و معتقدند

که برای رسیدن به راه حلی مناسب، لازم است هم مخاطرات و هم فرصت‌های مسئله دقیقاً شناخته شوند و از این‌رو، نگاه آنها به مسئله هم از دیدگاه یک محقق (برای شناسایی فرصت‌ها) و هم از دیدگاه یک کارآگاه (برای کشف مخاطرات) است (Kayne, 2002: 5). البته باید در نظر داشت که کارآفرینی موفق در بخش کشاورزی مناطق روستایی مستلزم پیوند ناگسستنی با بخش صنعت و خدمات و به دیگر سخن، صنعتی شدن کشاورزی است، که میان بخش‌های صنعت و کشاورزی ارتباط‌های پیشین و پسین را نهادینه می‌کند. در واقع، توسعه هر کدام از این بخش‌ها در گرو توسعه بخش دیگر است، اما بدیهی است که باید توالی در توسعه بخش‌های اقتصادی رعایت شود؛ یعنی، باید روند توسعه از بخش کشاورزی آغاز و سپس، به بخش صنعت کشیده شود و سرانجام نیز بخش خدمات توسعه یابد، چرا که بیشتر تخصص‌ها و مهارت‌های فردی و اجتماعی افراد در کشورهای در حال توسعه در بخش کشاورزی تمرکز یافته است (قره‌باغیان، ۱۳۷۳: ۵۵۵).

با این توصیف، می‌توان گفت که کارآفرینی کشاورزی یعنی فرایند شناسایی فرصت‌ها، تهدیدها، و نقاط قوت و ضعف محیط‌های فعالیت از جمله کشاورزی با روش‌شناسی و سیاست‌گزینی خاص و جدید برای ایجاد تحول و دگرگونی در کشاورزی است. این تحول با ارائه تفکر، روش و تدبیری نو برای حل مشکلات گذشته و کنونی کشاورزی همراه است، که حاصل همکاری بین عاملان اصلی کشاورزی (فعالان بخش کشاورزی) و عاملان بیرونی (برنامه‌ریزان، مدیران و مسئولان) با در نظر گرفتن شرایط و تحولات جهانی، فناوری نوین، فرهنگ روستایی، و محدودیت‌های زیست‌محیطی در راستای دستیابی به الگوهای نو در کشاورزی برای بالا بردن بهره‌وری و کارایی و دستیابی به بازارهای نو در مقیاس‌های بزرگ‌تر است. در کل، چنین فرایندی به بهبود وضع اقتصادی روستاییان و به‌ویژه کشاورزان می‌انجامد. بنابراین، کارآفرینی کشاورزی شیوه‌ای جدید در بخش کشاورزی برای افزایش و خلق درآمد و ثروت و نیز ایجاد اشتغال است (شکل ۴).

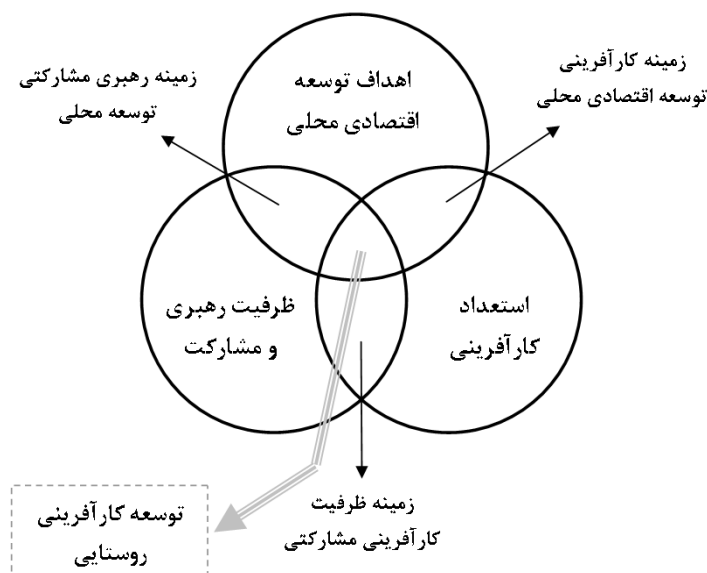
منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۴- مدل پویای عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی روستایی بر اساس برنامه‌ریزی راهبردی

بنابراین، برای طراحی و توسعه فعالیت کارآفرینی کشاورزی توسط گروه‌های محلی، مراکز روستایی ترغیب می‌شوند تا در برنامه‌های کارآفرینی، چهار مرحله را رعایت کنند (Scott et al., 2006: 3):

- ۱- راهبرد: پیگیری فرصت‌های اقتصادی واقعی از سوی کشاورزان و برای آنها؛
- ۲- رهبری: ایجاد و پیوند ظرفیت‌های محلی با توسعه کشاورزی؛
- ۳- اجرا: ارزش‌آفرینی برای کارآفرینان در بخش کشاورزی؛
- ۴- پایداری: تخصیص منابع به میزان مورد نیاز کشاورزان (شکل ۵).

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۵- طراحی راهبرد کارآفرینی روستایی مؤثر

روش‌شناسی

برای دستیابی به اهداف پژوهش و پاسخ پرسش‌های آن، ابتدا از روش ترکیبی (روش‌های پیمایشی و نیز توصیفی و تحلیلی) استفاده شده است؛ در این مرحله، با توجه به اطلاعات ثانویه، به بررسی عوامل، شرایط، امکانات و خدمات کشاورزی و وضعیت آن در منطقه و آثار آن بر جامعه نمونه (کشاورزان موفق، کشاورزان عادی، و مسئولان) پرداخته شده و سپس، در مراحل بعد، برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبرد توسعه کارآفرینی کشاورزی روستایی، از روش تحلیلی SWOT بهره‌گیری شده است (جدول ۱). نخست، با توجه به بررسی‌های صورت‌گرفته روی محیط داخلی و محیط خارجی ناحیه، فهرستی از نقاط قوت و ضعف، و فرصت‌ها و تهدیدها شناسایی شد؛ سپس، با نظرخواهی از کشاورزان موفق، کشاورزان عادی و مسئولان، وزن‌دهی

آنها صورت گرفت؛ و در نهایت، برای کاستن از شکاف دیدگاه‌ها و اندیشه‌های سه گروه جامعه نمونه و همچنین، برای رفع یا تقلیل نقاط ضعف و تهدیدها و نیز تقویت و بهبود نقاط قوت و فرصت‌های موجود در ارتباط با کارآفرینی کشاورزی روستایی منطقه مورد مطالعه، ارائه راهبردها انجام شد. همچنین، جامعه آماری پژوهش شامل سه گروه پانزده نفری و در مجموع، ۴۵ نفر بود، که به صورت نمونه انتخاب شدند.

جدول ۱- ماتریس SWOT و چگونگی تعیین راهبردها

ماتریس SWOT	نقاط قوت	نقاط ضعف
فرصت‌ها	راهبرد SO	راهبرد WO
تهدیدها	راهبرد ST	راهبرد WT

تعیین راهبردهای کوتاه و بلندمدت توسعه

منبع: نگارندگان

در مطالعه حاضر، برای رعایت اصول و قواعد تحقیق مشارکتی، ابتدا نکات فوق به وسیله پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت طراحی و از طریق نمونه‌ها (پانزده کشاورز موفق، پانزده کشاورز عادی، و پانزده تن از مسئولان) امتیازدهی شد. سپس، در پنج گام، اطلاعات کمی به دست آمده تجزیه و تحلیل شد:

گام اول (محاسبه مجموع وزن‌ها): جمع امتیازهای به دست آمده از هر سه گروه کشاورزان موفق، کشاورزان عادی، و مسئولان بر اساس طیف لیکرت (بسیار کم، کم، متوسط، زیاد، و بسیار زیاد) محاسبه و نتیجه آن در ستون مجموع وزن‌ها در کلیه زیرمجموعه‌ها بر اساس چهار بخش اصلی مدل SWOT (نقاط قوت و ضعف، و فرصت‌ها و تهدیدها) ارائه شد.

گام دوم (محاسبه میانگین وزن‌ها): بر اساس تقسیم مجموع وزن‌های به‌دست آمده بر تعداد نمونه‌ها، میانگین وزنی هر کدام از زیرمجموعه‌ها برای کل جامعه نمونه به صورت جداگانه محاسبه و در ستون میانگین وزن‌ها ارائه شد.

گام سوم (محاسبه وزن نسبی): امتیاز به‌دست آمده در هر کدام از زیرمجموعه‌ها بر تعداد گویه‌های موجود در آن گروه تقسیم و نتایج آن در ستون وزن نسبی (R) ارائه شد.

گام چهارم (محاسبه مقیاس‌ها): از آنجا که بهترین حالت در مدیریت راهبردی عبارت است از آنکه مجموع برابر با یک یا صد باشد، مجموع مخرج $(\sum_{i=1}^n w_i + \sum_{i=1}^n s_i + \sum_{i=1}^n t_i + \sum_{i=1}^n o_i)$ برابر با یک یا صد می‌شود. در این حالت، به هر کدام از زیرمجموعه‌های SWOT (نقاط ضعف و قوت، و فرصت‌ها و تهدیدها) ۲۵٪ یا ۲۵ تعلق می‌گیرد.

$$\frac{100}{\sum_{i=1}^n w_i + \sum_{i=1}^n s_i + \sum_{i=1}^n t_i + \sum_{i=1}^n o_i} = 100$$

و از این‌رو، برای محاسبه مقیاس (M) هر کدام از عوامل در زیرمجموعه‌ها (نقاط

ضعف و قوت، و فرصت‌ها و تهدیدها)، از معادله زیر استفاده می‌کنیم:

$$Ms_i = \frac{25 * Rs_i}{\sum_{i=1}^n Rs_i} \quad Mt_i = \frac{25 * Rt_i}{\sum_{i=1}^n Rt_i} \quad Mo_i = \frac{25 * Ro_i}{\sum_{i=1}^n Ro_i}$$

$$Mw_i = \frac{25 * Rw_i}{\sum_{i=1}^n Rw_i}$$

گام پنجم: برای به‌دست آوردن اولویت‌ها، مقدار مقیاس به‌دست آمده در هر سه گروه جامعه نمونه در هر کدام از زیرمجموعه‌ها جمع شد و به ترتیب، بیشترین مقدار در اولویت اول و کمترین مقدار در اولویت آخر قرار گرفت.

منطقه مورد مطالعه

شهرستان خدابنده، با وسعت ۴۸۰۰ کیلومتر مربع در جنوب استان زنجان بین طول شرقی ۴۸ درجه و ۳۵ دقیقه و عرض شمالی ۳۶ درجه و ۷ دقیقه قرار دارد؛ از شمال به شهرستان زنجان و ابهر و بخش آوج، از جنوب به استان همدان، از غرب به استان کردستان، و قسمتی از آن هم از غرب به زنجان محدود می‌شود. این شهرستان شامل چهار بخش مرکزی، افشار، بزینه‌رود، و سجاس‌رود است، و از ۲۳۲ روستا و ۳۳ روستای خالی از سکنه تشکیل شده است. از نظر توپوگرافی، کوهستانی‌ترین و تا حدودی مرتفع‌ترین منطقه استان زنجان به‌شمار می‌رود؛ و به‌دلیل قرارگیری در شرایط آب و هوایی مناسب با دشت‌های وسیع نسبتاً هموار و حاصل‌خیز، دارای شرایطی مناسب برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و فعالیت‌های وابسته بدان است، که می‌توان این موارد را از نقاط قوت شهرستان خدابنده برشمرد. بنابراین، فعالیت اقتصادی غالب منطقه کشاورزی است. در واقع، وسعت اراضی، تنوع آب و هوایی، نیروهای بالقوه و ارزان، غنای آب‌های سطحی و زیرزمینی، و بالا بودن متوسط بارندگی این منطقه را برای توسعه کشاورزی بسیار مستعد می‌سازد؛ موفق بودن کشت محصولات نسبتاً صنعتی همچون چغندر قند، ذرت علوفه‌ای، آفتابگردان روغنی و کلزا در مدتی کوتاه نیز شاهدی بسیار خوب بر این مدعاست. شهرستان خدابنده یک‌سوم اراضی زیر کشت محصولات زراعی استان زنجان را در خود جای داده و از نظر سطح زیر کشت و میزان تولید، دارای رتبه اول در سطح استان است و از این‌رو، به‌لحاظ اقتصادی، فعالیت‌های کشاورزی نقشی بسیار مهم و ارزنده در اشتغال و درآمد مردم این شهرستان دارد. بنابراین، با توجه به توان‌های بالای بوم‌شناختی این شهرستان (طبیعی و انسانی)، در زمینه کشاورزی، می‌توان آن را از مناطق و قطب‌های مهم کشاورزی در سطح استان و ملی دانست؛ اما تاکنون به‌دلیل نبود نگرش‌های کارآفرینی در برنامه‌های توسعه و نیز حاکمیت نظریه کیک^(۱۰) در جامعه روستایی، استعدادها و خلاقیت‌های انسانی و همچنین، منابع طبیعی کشاورزی در روستاهای شهرستان چندان رشد نداشته و همچنان بیشتر در سطح معیشتی است.

تحلیل تجربی

هدف از سنجش «محیط داخلی» بخش کشاورزی و روستاها شناسایی و دسته‌بندی نقاط ضعف و قوت به‌منظور برنامه‌ریزی برای تقویت زمینه‌های مساعد داخلی و حذف عوامل بازدارنده است. از این‌رو، در این قسمت، با در نظر گرفتن سه مقوله راهبردهای موجود، عملکردها و منابع در قالب ابعاد چهارگانه توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی، محیطی - زیرساختی، و نهادی - سازمانی)، نقاط ضعف و قوت بخش کشاورزی برای توسعه کارآفرینی در این بخش تقسیم‌بندی شد. همچنین، هدف از سنجش «محیط خارجی» شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها در ارتباط با بخش کشاورزی منطقه مورد مطالعه بوده که در آن، عمدتاً مواردی چون محیط پیرامونی، قوانین و سیاست‌ها، و عوامل محیطی و زیرساختی در قالب ابعاد چهارگانه توسعه پایدار مورد توجه و بررسی قرار گرفته است (جدول ۲).

Archive of SID

جدول ۲- ماتریس عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر توسعه کارآفرینی کشاورزی شهرستان خدابنده از دیدگاه توسعه پایدار

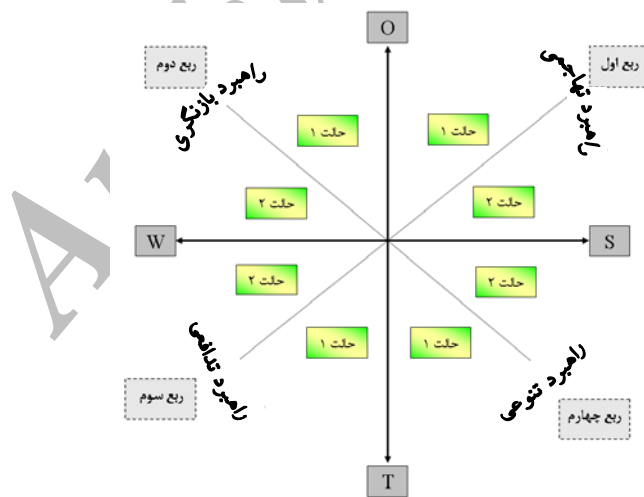
عوامل درونی ابعاد	نقاط ضعف (W)	نقاط قوت (S)
اقتصادی	فقر شدید روستایی بیکاری بالای روستایی تک‌محصولی (کشت سنتی و تولید معیشتی)	سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات نیروی انسانی مناسب (ماهر، کافی، آگاه و مخاطره‌پذیر اقتصادی) استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین دانش و دانش فنی، و ماشینی کردن کشت
اجتماعی	فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی خانواده در دوران مختلف برای فعالیت سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه در سطوح پایین	به‌کارگیری دقیق توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان و توجه به آموزش و قدرت یادگیری اعتماد به نفس، ابتکار، خلاقیت فردی و انگیزه بالا روحیه گروه‌گرایی و وجود ارتباطات و شبکه اجتماعی در سطوح بالا
زیرساختی	انزوای جغرافیایی (نبودن زیربنای کالبدی مناسب : حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی و ...) قطعه قطعه بودن اراضی	کیفیت مناسب زمین و توجه به یکپارچگی آن بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی موجود (آب، زمین، و ...)
سازمانی	وجود رویه‌ها و قوانین نانوشته (غیررسمی) نامناسب	وجود حمایت سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های محلی، معتمدان و رهبران روستایی از فعالیت‌ها
اقتصادی	توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات در سطح منطقه‌ای و ملی	شبکه‌های بانکی کارآ، وام‌های کم‌بهره، اعتبارات و یارانه‌های کافی کمک در تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزی و افزایش کیفیت تولید وجود بازارهای جدید بیرونی، سرمایه‌گذاری بیرونی، قوانین و مقررات مناسب اقتصادی
اجتماعی	وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از مردم محلی، آشنایان و دوستان	وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره محیط و فضای آرام (امنیت)
زیرساختی	وجود بیماری‌ها و آفات فراگیر کشاورزی وجود سوانح طبیعی مانند سیل و خشکسالی توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات، و ...	وجود بسترها و زیرساخت‌های مناسب (برق، آب، تلفن، و ...)
سازمانی	تشریفات اداری زیاد (دیوان‌سالاری به‌میزان بالا) سیاست‌های نامناسب در بخش کشاورزی و گرایش به صنعت‌گرایی بدون ارتباط با بخش کشاورزی	حمایت گوناگون نهادهای مسئول و متولی بخش کشاورزی تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی

منبع: یافته‌های تحقیق

تحلیل نقاط قوت و ضعف، و فرصت‌ها و تهدیدها

در این مرحله، بر اساس یافته‌های جدول ۲، در نواحی روستایی منطقه مورد مطالعه نه نقطه قوت داخلی در برابر هشت نقطه ضعف داخلی، و هشت فرصت خارجی در برابر هفت تهدید خارجی شناسایی و برای بررسی، ارائه شد؛ و بر اساس مدل ارزیابی موقعیت و اقدام راهبردی (مدل اسپیس^(۱۱))، صورت‌بندی مسئله انجام پذیرفت (شکل ۶). این مدل به صورت یک ماتریس «دو در دو» بوده، دارای دو محور افقی (X) و دو محور عمودی (Y) است که به ترتیب، نشانگر دو بعد درونی و بیرونی است. پس از تهیه این ماتریس، موقعیت راهبردی کارآفرینی کشاورزی در یکی از موقعیت‌های چهارگانه مشخص شده و بسته به جایگاه وضعیت کشاورزی از نظر نمونه‌ها، نظرات آنها ترکیب و چهار راهبرد تهاجمی، رقابتی، محافظه‌کارانه، و تدافعی پیشنهاد شده است (جدول ۳).

وضعیت قرار گرفتن کشاورزی در هر ناحیه نیز دارای معانی مختلف است، که باید دقیقاً مورد توجه قرار گیرد؛ زیرا برای هر کدام از نواحی چهارگانه در شکل ۶ دو ناحیه متصور است، که معنی خاص خود را داراست (Rowe and Mason, 1994).

منبع: Rowe and Mason, 1994

شکل ۶- موقعیت راهبردی SPACE

جدول ۳- ماتریس SWOT عوامل اصلی تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده

عوامل داخلی	عوامل بیرونی
<p>نقاط قوت (S)</p> <p>S_1 = سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات</p> <p>S_2 = نیروی انسانی مناسب (ماهر، کافی، آگاه و مخاطره‌پذیر اقتصادی)</p> <p>S_3 = استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین دانش و دانش فنی، و ماشینی کردن کشت</p> <p>S_4 = به‌کارگیری دقیق توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان و توجه به آموزش و قدرت یادگیری</p> <p>S_5 = اعتمادبه‌نفس، ابتکار، خلاقیت فردی و انگیزه بالا</p> <p>S_6 = روحیه گروه‌گرایی و وجود ارتباطات و شبکه اجتماعی بالا</p> <p>S_7 = کیفیت مناسب زمین و توجه به یکپارچگی آن</p> <p>S_8 = بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی موجود (آب، زمین و...)</p> <p>S_9 = وجود حمایت سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های محلی، معتمدان و رهبران روستایی از فعالیت‌ها</p>	<p>فرصت‌ها (O)</p> <p>O_1 = شبکه‌های بانکی کارآ، وام‌های کم بهره، اعتبارات و یارانه‌های کافی</p> <p>O_2 = کمک در توزیع بخشی به فعالیت‌های کشاورزی و افزایش کیفیت تولید</p> <p>O_3 = وجود بازارهای جدید بیرونی، سرمایه‌گذاری بیرونی، قوانین و مقررات مناسب اقتصادی</p> <p>O_4 = وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره</p> <p>O_5 = محیط و فضای آرام (امنیت)</p> <p>O_6 = وجود بسترها و زیرساخت‌های مناسب (برق، آب، تلفن، و...)</p> <p>O_7 = حمایت گوناگون نهادهای مسئول و متولی بخش کشاورزی</p> <p>O_8 = تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی</p>
<p>نقاط ضعف (W)</p> <p>W_1 = فقر شدید روستایی</p> <p>W_2 = بیکاری بالای روستایی</p> <p>W_3 = تک‌محصولی (کشت سنتی و تولید معیشتی)</p> <p>W_4 = فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی خانواده در دوران مختلف برای فعالیت</p> <p>W_5 = سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه در سطوح پایین</p> <p>W_6 = انزوای جغرافیایی (نبودن زیربنای کالبدی مناسب: حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی، و...)</p> <p>W_7 = قطعه قطعه بودن اراضی</p> <p>W_8 = وجود رویه‌ها و قوانین نانوشته (غیررسمی) نامناسب</p>	<p>تهدیدها (T)</p> <p>T_1 = توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات در سطح منطقه‌ای و ملی</p> <p>T_2 = وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از مردم محلی، آشنایان و دوستان</p> <p>T_3 = وجود بیماری‌ها و آفات فراگیر کشاورزی</p> <p>T_4 = وجود سوانح طبیعی مانند سیل و خشکسالی</p> <p>T_5 = توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات، و ...</p> <p>T_6 = تشریفات اداری زیاد (دیوان‌سالاری به میزان بالا)</p> <p>T_7 = سیاست‌های نامناسب در بخش کشاورزی و گرایش به صنعت‌گرایی بدون ارتباط با بخش کشاورزی</p>

منبع: یافته‌های تحقیق

شایان یادآوری است که در پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از پرسشنامه، مزیت‌ها و محدودیت‌های عمده ناحیه به‌لحاظ کارآفرینی کشاورزی از طریق طیف لیکرت ارزیابی

شد و نتایج آن به صورت کمی مورد آزمون قرار گرفت. جدول ۴ بیانگر مجموع وزن‌های داده‌شده و میانگین رتبه‌ای و وزن نسبی برای تعیین مقیاس در هر کدام از نمونه‌ها و در کل، اولویت‌بندی هر کدام از نقاط ضعف و قوت، و فرصت‌ها و تهدیدها از دیدگاه پاسخ‌گویان است. بر اساس نتایج به دست آمده از جدول ۴، به بررسی و تحلیل هر کدام از نقاط ضعف و قوت، و فرصت‌ها و تهدیدها از نظر سه گروه مشارکت‌کننده در تحقیق می‌پردازیم:

مسئولان

اطلاعات جمع‌آوری‌شده و تحلیل داده‌ها به شیوه SWOT نشان می‌دهد که از دیدگاه مسئولان، مؤلفه‌های «فقر شدید روستایی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/67$ و وزن نسبی $0/58$ و «سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه در سطوح پایین» با میانگین وزن‌ها معادل $4/53$ و وزن نسبی $0/57$ مهم‌ترین نقاط ضعف داخلی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی بوده‌اند. در مقابل، دو مؤلفه «سرمایه مالی کافی و آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات» با میانگین وزن‌ها معادل $4/73$ و وزن نسبی $0/53$ و «به‌کارگیری توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان و توجه به آموزش و قدرت یادگیری» با میانگین وزن‌ها معادل $4/53$ و وزن نسبی $0/50$ بالاترین اهمیت در میان نقاط قوت برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در منطقه را به خود اختصاص داده‌اند. در محیط خارجی دو مؤلفه «وجود بیماری‌ها و آفات فراگیر کشاورزی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/73$ و وزن نسبی $0/68$ و «وجود سوانح طبیعی مانند سیل و خشکسالی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/47$ و وزن نسبی $0/64$ مهم‌ترین تهدیدهای بیرونی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده بوده و در مقابل، دو مؤلفه «وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره» با میانگین وزن‌ها معادل $4/73$ و وزن نسبی $0/59$ و «شبکه‌های بانکی کارآ، وام‌های کم‌بهره، اعتبارات و یارانه‌های کافی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/60$ و وزن نسبی $0/58$ نیز مهم‌ترین فرصت‌های بیرونی تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی کشاورزی منطقه مورد مطالعه بوده‌اند (شکل ۷).

جدول ۴- ماتریس تحلیل SWOT

(مجموع و میانگین وزن‌ها، وزن نسبی و مقیاس و در نهایت، اولویت‌بندی) از دید نمونه‌ها

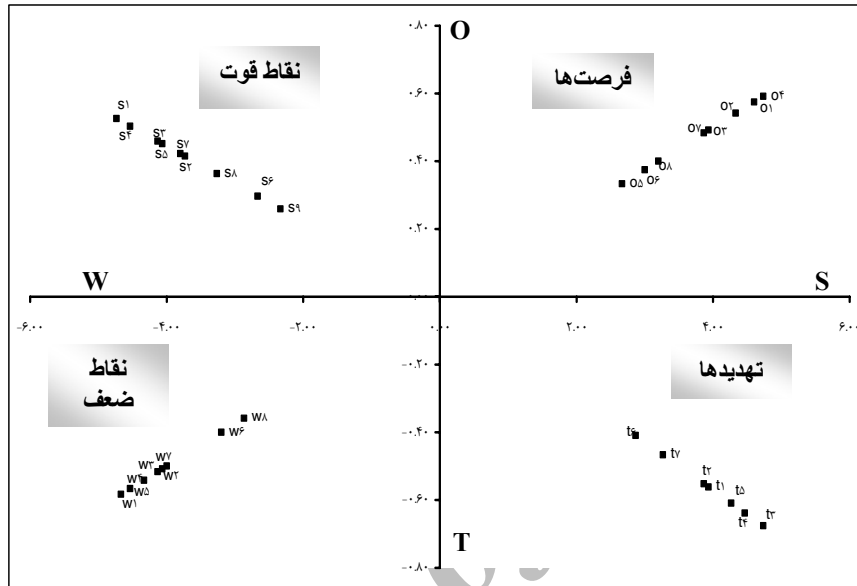
اولویت‌ها	کشاورزان عادی				کشاورزان موفق				مستولان				SWOT
	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزن‌ها	مجموع وزن‌ها	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزن‌ها	مجموع وزن‌ها	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزن‌ها	مجموع وزن‌ها	
۱	۳/۶۱	۰/۵۴	۴/۳۳	۶۵	۳/۷۶	۰/۵۸	۴/۶۷	۷۰	۳/۶۷	۰/۵۸	۴/۶۷	۷۰	W _۱ = فقر شدید روستایی
۵	۳/۰۶	۰/۴۶	۳/۶۷	۵۵	۳/۱۷	۰/۴۹	۳/۹۳	۵۹	۳/۲۰	۰/۵۱	۴/۰۷	۶۱	W _۲ = بیکاری بالای روستایی
۴	۳/۳۳	۰/۵۰	۴	۶۰	۳/۲۷	۰/۵۱	۴/۰۷	۶۱	۳/۲۵	۰/۵۲	۴/۱۳	۶۲	W _۳ = تک‌محصولی (کشت سستی و...)
۲	۳/۷۸	۰/۵۷	۴/۵۳	۶۸	۳/۵۹	۰/۵۶	۴/۴۷	۶۷	۳/۴۱	۰/۵۴	۴/۳۳	۶۵	W _۴ = فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی ...
۳	۳/۲۸	۰/۴۹	۳/۹۳	۵۹	۳/۲۲	۰/۵۰	۴	۶۰	۳/۵۶	۰/۵۷	۴/۵۳	۶۸	W _۵ = سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه و ...
۷	۲/۵۶	۰/۳۸	۳/۰۷	۴۶	۲/۶۸	۰/۴۲	۳/۳۳	۵۰	۲/۵۲	۰/۴۰	۳/۲۰	۴۸	W _۶ = انزوای جغرافیایی (نبودن زیربنای کالبدی و...)
۶	۳/۱۷	۰/۴۸	۳/۸۰	۵۷	۲/۹۰	۰/۴۵	۳/۶۰	۵۴	۳/۱۴	۰/۵۰	۴	۶۰	W _۷ = قطعه‌قطعه بودن اراضی
۸	۲/۲۲	۰/۳۳	۲/۶۷	۴۰	۲/۴۱	۰/۳۸	۳	۴۵	۲/۲۵	۰/۳۶	۲/۸۷	۴۳	W _۸ = وجود رویه‌ها و قوانین نانوشته نامناسب
	۲۵	۳/۷۵		۲۵	۳/۸۸		۲۵	۳/۹۸					جمع
۱	۳/۵۲	۰/۵۴	۴/۸۷	۷۳	۳/۵۷	۰/۵۳	۴/۸۳	۷۱	۳/۵۶	۰/۵۳	۴/۷۳	۷۱	S _۱ = سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با ...
۲	۲/۸۴	۰/۴۴	۳/۹۳	۵۹	۲/۹۲	۰/۴۳	۳/۸۷	۵۸	۲/۸۱	۰/۴۱	۳/۷۳	۵۶	S _۲ = نیروی انسانی مناسب (ماهر، کافی، آگاه و ...)
۴	۳/۰۳	۰/۴۷	۴/۲۰	۶۳	۳/۳۷	۰/۵۰	۴/۴۷	۶۷	۳/۱۱	۰/۴۶	۴/۱۳	۶۲	S _۳ = استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های ...
۳	۲/۹۴	۰/۴۵	۴/۰۷	۶۱	۳/۲۲	۰/۴۷	۴/۲۷	۶۴	۳/۴۱	۰/۵۰	۴/۵۳	۶۸	S _۴ = به‌کارگیری دقیق توصیه‌های فنی ...
۵	۲/۷۹	۰/۴۳	۳/۸۷	۵۸	۲/۹۷	۰/۴۴	۳/۹۳	۵۹	۳/۰۶	۰/۴۵	۴/۰۷	۶۱	S _۵ = اعتماد به نفس، ابتکار، خلاقیت فردی و ...
۷	۲/۳۶	۰/۳۶	۳/۲۷	۴۹	۲/۲۱	۰/۳۳	۲/۹۳	۴۴	۲	۰/۳۰	۲/۶۷	۴۰	S _۶ = روحیه گروه‌گرایی و وجود ارتباطات و ...
۶	۳/۳۷	۰/۵۳	۴/۶۷	۷۰	۲/۴۶	۰/۴۶	۳/۲۷	۴۹	۲/۸۶	۰/۴۲	۳/۸۰	۵۷	S _۷ = کیفیت مناسب زمین و توجه به ...
۸	۲/۲۲	۰/۳۴	۳/۰۷	۴۶	۱/۹۶	۰/۲۹	۲/۶۰	۳۹	۲/۴۵	۰/۳۶	۳/۲۷	۴۹	S _۸ = بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی ...
۹	۱/۹۳	۰/۳۰	۲/۶۷	۴۰	۲/۳۱	۰/۳۴	۳/۰۷	۴۶	۱/۷۵	۰/۲۶	۲/۳۳	۳۵	S _۹ = وجود حمایت سازمان‌های غیردولتی، ...
	۲۵	۳/۸۴		۲۵	۳/۶۸		۲۵	۳/۷۰					جمع

ادامه در صفحه بعد ...

ادامه جدول ۴-

اولویت‌ها	کشاورزان عادی				کشاورزان موفق				مستولان				SWOT
	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزنها	مجموع وزنها	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزنها	مجموع وزنها	مقیاس (M)	وزن نسبی (R)	میانگین وزنها	مجموع وزنها	
۳	۴/۳۱	۰/۶۸	۴/۷۳	۷۱	۳/۶۸	۰/۵۵	۳/۸۷	۵۸	۳/۵۹	۰/۵۶	۳/۹۳	۵۹	T _۱ = توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات ...
۷	۲/۵۵	۰/۴۰	۲/۸۰	۴۲	۲/۴۱	۰/۳۶	۲/۵۳	۳۸	۳/۵۳	۰/۵۵	۳/۸۷	۵۸	T _۲ = وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از ...
۴	۳/۷۰	۰/۵۸	۴/۰۷	۶۱	۳/۵۵	۰/۵۳	۳/۷۳	۵۶	۴/۳۲	۰/۶۸	۴/۷۳	۷۱	T _۳ = وجود بیماری‌ها و آفات فراگیر کشاورزی
۲	۳/۷۶	۰/۵۹	۴/۱۳	۶۲	۳/۸۱	۰/۵۷	۴	۶۰	۴/۰۸	۰/۶۴	۴/۴۷	۶۷	T _۴ = وجود سوانح طبیعی مانند سیل، ...
۱	۴/۱۳	۰/۶۵	۴/۵۳	۶۸	۴/۳۸	۰/۶۶	۴/۶۰	۶۹	۳/۸۹	۰/۶۱	۴/۲۷	۶۴	T _۵ = توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات و ..
۶	۳/۷۰	۰/۵۸	۴/۰۷	۶۱	۳/۰۵	۰/۴۶	۳/۲۰	۴۸	۲/۶۲	۰/۴۱	۲/۸۷	۴۳	T _۶ = تشریفات اداری بالا (بوروکراسی بالا)
۵	۲/۸۵	۰/۴۵	۳/۱۳	۴۷	۴/۱۲	۰/۶۲	۴/۳۳	۶۵	۲/۹۸	۰/۴۷	۳/۲۷	۴۹	T _۷ = سیاست‌های نامناسب در بخش ...
	۲۵	۳/۹۲			۲۵	۳/۷۵			۲۵	۳/۹۱			جمع
۲	۳/۵۳	۰/۵۶	۴/۴۷	۶۷	۳/۱۴	۰/۴۶	۳/۶۷	۵۵	۳/۷۹	۰/۵۸	۴/۶۰	۶۹	O _۱ = شبکه‌های بانکی کارا، وام‌های کم بهره، ...
۴	۳/۲۱	۰/۵۱	۴/۰۷	۶۱	۳/۰۸	۰/۴۵	۳/۶۰	۵۴	۳/۵۷	۰/۵۴	۴/۳۳	۶۵	O _۲ = کمک در تنوع بخشی به فعالیت‌های ...
۳	۳	۰/۴۸	۳/۸۰	۵۷	۳/۸۲	۰/۵۶	۴/۴۷	۶۷	۳/۲۴	۰/۴۹	۳/۹۳	۵۹	O _۳ = آشنایی با بازارهای جدید بیرونی، ...
۱	۳/۷۴	۰/۵۹	۴/۷۳	۷۱	۴/۰۵	۰/۵۹	۴/۷۳	۷۱	۳/۹۰	۰/۵۹	۴/۷۳	۷۱	O _۴ = وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره
۸	۲/۲۶	۰/۳۶	۲/۸۷	۴۳	۲/۲۳	۰/۳۳	۲/۶۰	۳۹	۲/۲۰	۰/۳۳	۲/۶۷	۴۰	O _۵ = محیط و فضای آرام (امنیت)
۷	۲/۶۸	۰/۴۳	۳/۴۰	۵۱	۲/۴۵	۰/۳۶	۲/۸۷	۴۳	۲/۴۷	۰/۳۸	۳	۴۵	O _۶ = وجود بسترها و زیرساخت‌های مناسب ...
۶	۳/۳۲	۰/۵۳	۴/۲۰	۶۳	۲/۵۷	۰/۳۸	۳	۴۵	۳/۱۶	۰/۴۸	۳/۸۷	۵۸	O _۷ = حمایت گوناگون نهادهای مسئول و ...
۵	۳/۲۶	۰/۵۲	۴/۱۳	۶۲	۳/۶۵	۰/۵۳	۴/۲۷	۶۴	۲/۶۴	۰/۴۰	۳/۲۰	۴۸	O _۸ = تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی
	۲۵	۳/۹۶			۲۵	۳/۶۵			۲۵	۳/۷۹			جمع

منبع: یافته‌های تحقیق

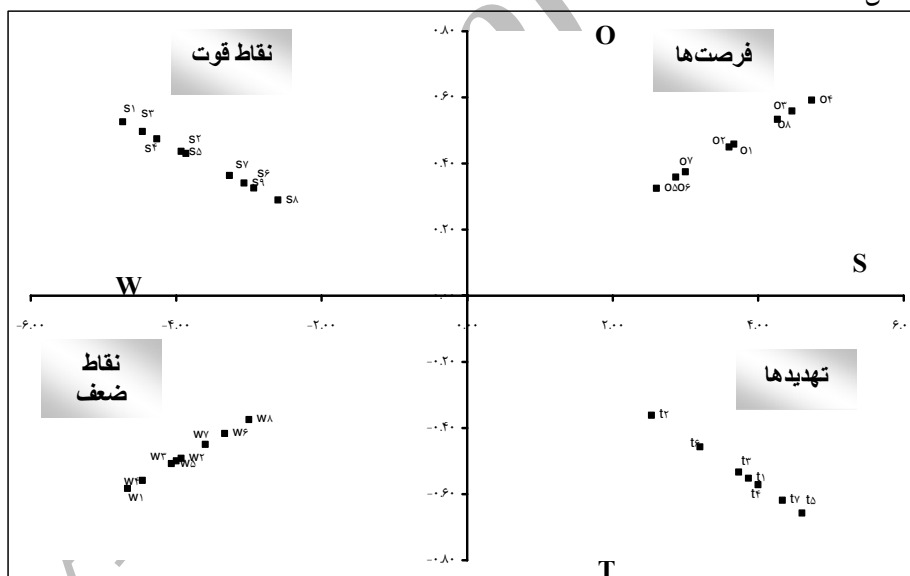
منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۷- نمودار تحلیل SWOT برای ارتقای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی از دیدگاه مسئولان

کشاورزان موفق

از دیدگاه کشاورزان موفق، مؤلفه‌های «فقر شدید روستایی» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۶۷ و وزن نسبی ۰/۵۸ و «فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی خانواده در دوران مختلف برای فعالیت» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۴۷ و وزن نسبی ۰/۵۶ مهم‌ترین نقاط ضعف داخلی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی بوده‌اند. در مقابل، دو مؤلفه «سرمایه مالی کافی و آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۷۳ و وزن نسبی ۰/۵۳ و «استفاده از نهاده‌های جدید و شیوه‌های نوین دانش و دانش فنی، و ماشینی کردن کشت» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۴۷ و وزن نسبی ۰/۵۰ دارای بالاترین اهمیت در میان نقاط قوت برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در منطقه بوده‌اند. در محیط خارجی، دو مؤلفه «توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات، و

«... با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۶۰ و وزن نسبی ۰/۶۶ و «سیاست‌های نامناسب در بخش کشاورزی و گرایش به صنعت‌گرایی بدون ارتباط با بخش کشاورزی» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۳۳ و وزن نسبی ۰/۶۲ مهم‌ترین تهدیدهای بیرونی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده بوده و در مقابل، دو مؤلفه «وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۷۳ و وزن نسبی ۰/۵۹ و «آشنایی با بازارهای جدید بیرونی، سرمایه‌گذاری بیرونی، قوانین و مقررات مناسب اقتصادی» با میانگین وزن‌ها معادل ۴/۴۷ و وزن نسبی ۰/۵۶ نیز مهم‌ترین فرصت‌های بیرونی تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی کشاورزی این منطقه را به خود اختصاص داده‌اند (شکل ۸).

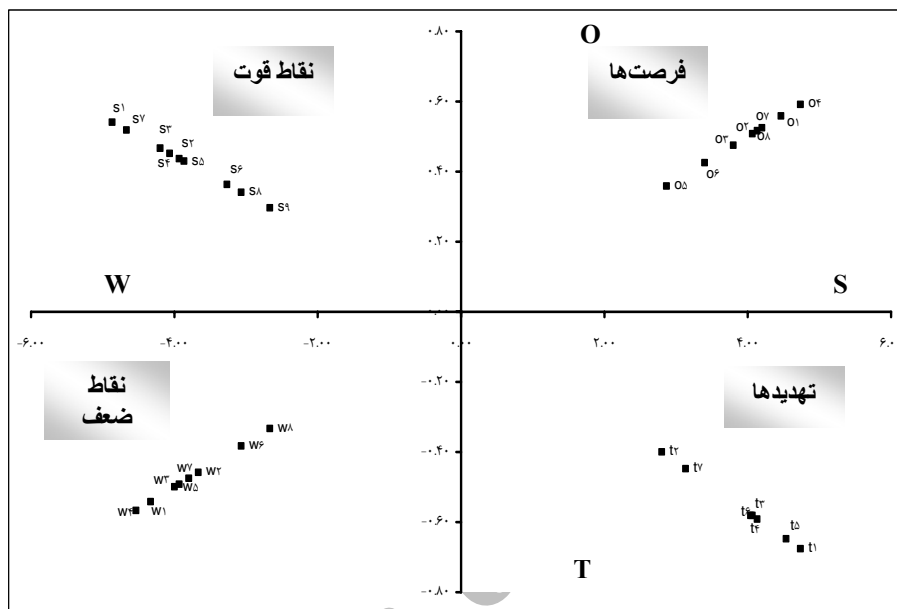

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۸- نمودار تحلیل SWOT برای ارتقای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی از دیدگاه کشاورزان موفق

کشاورزان عادی

از دیدگاه کشاورزان عادی، مؤلفه‌های «فقر شدید روستایی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/33$ و وزن نسبی $0/54$ و «فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی خانواده در دوران مختلف برای فعالیت» با میانگین وزن‌ها معادل $4/53$ و وزن نسبی $0/57$ مهم‌ترین نقاط ضعف داخلی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی بوده و در مقابل، دو مؤلفه «سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات» با میانگین وزن‌ها معادل $4/87$ و وزن نسبی $0/54$ و «کیفیت مناسب زمین و توجه به یکپارچگی آن» با میانگین وزن‌ها معادل $4/67$ و وزن نسبی $0/53$ دارای بالاترین اهمیت در میان نقاط قوت برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در منطقه بوده‌اند. همچنین، در محیط خارجی، دو مؤلفه «توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات در سطح منطقه‌ای و ملی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/73$ و وزن نسبی $0/68$ و «توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات، و ...» با میانگین وزن‌ها معادل $4/53$ و وزن نسبی $0/59$ مهم‌ترین تهدیدهای بیرونی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده بوده و در مقابل، دو مؤلفه «شبکه‌های بانکی کارا، وام‌های کم‌بهره، اعتبارات و یارانه‌های کافی» با میانگین وزن‌ها معادل $4/47$ و وزن نسبی $0/56$ و «وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره» با میانگین وزن‌ها معادل $4/73$ و وزن نسبی $0/59$ نیز مهم‌ترین فرصت‌های بیرونی تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی کشاورزی این منطقه بوده‌اند (شکل ۹).

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۹- نمودار تحلیل SWOT برای ارتقای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی از دیدگاه کشاورزان عادی

با توجه به نتایج به دست آمده از ماتریس تحلیل SWOT و نتایج و تحلیل‌های ارائه شده در شکل‌های ۷، ۸ و ۹ جمع امتیازهای به دست آمده در ستون مقیاس‌ها در هر سه گروه محاسبه می‌شود تا اولویت‌بندی‌ها برای ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی صورت گیرد. همان‌گونه که از ستون اولویت‌ها در جدول ۴ برمی‌آید، در زیرمجموعه نقاط ضعف، مؤلفه «فقر شدید اقتصادی» دارای اولویت اول و مؤلفه «وجود رویه‌ها و قوانین نانوشتۀ نامناسب» در اولویت هشتم قرار گرفته و در زیرمجموعه نقاط قوت نیز مؤلفه «سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با بازارهای جدید داخلی و بیمه محصولات» اولویت اول و مؤلفه «حمایت سازمان‌های غیردولتی، گروه‌ها، رهبران و مدیران محلی» اولویت آخر را داراست. همچنین، در محیط خارجی، در زیرمجموعه تهدیدها، مؤلفه «توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات، و ...» در

اولویت اول و مؤلفه «وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از مردم محلی، آشنایان و دوستان» نیز در اولویت آخر قرار گرفت. همچنین، در زیرمجموعه فرصت‌های موجود، مؤلفه «وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره» در اولویت اول و مؤلفه «محیط و فضای آرام» در اولویت آخر است.

در مجموع، از آنجا که از دیدگاه مسئولان و کشاورزان موفق، وزن نقاط ضعف و تهدیدها بیش از نقاط قوت و فرصت‌هاست، بدین ترتیب، در گام نخست، باید راهبرد تدافعی برای تقویت کارآفرینی اتخاذ شود و سپس، راهبرد بازنگری، تا از شدت نقاط ضعف و تهدیدها کاسته شود؛ در گام سوم، باید راهبرد تنوع برای از بین بردن تهدیدها و تقویت نقاط قوت پیشنهاد شده، در گام آخر نیز راهبرد تهاجمی اتخاذ شود تا از فرصت‌ها و نقاط قوت موجود برای تقویت هر چه بیشتر کارآفرینی کشاورزی استفاده شود. همچنین، از دیدگاه کشاورزان عادی، در مجموع، وزن فرصت‌ها و نقاط قوت بیش از تهدیدها و نقاط ضعف است؛ بدین ترتیب، در گام اول، باید راهبرد تهاجمی اتخاذ شود تا از فرصت‌های کارآفرینی موجود استفاده بهینه به عمل آید و سپس، در گام دوم، راهبرد تنوع پیشنهاد می‌شود تا از تهدیدها جلوگیری و از نقاط قوت آنها استفاده شود و بدین ترتیب، جهشی در شرایط گوناگون کشاورزی، اقتصادی و زندگی آنها صورت پذیرد؛ در گام سوم، راهبرد بازنگری و در گام چهارم، راهبرد تدافعی پیشنهاد می‌شود تا از موانع موجود کاسته شده، در جهت توسعه کارآفرینی کشاورزی منطقه تغییر ایجاد شود. در این راستا، می‌توان راهبردها و راهکارهای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی را به صورت جدول ۵ ارائه داد.

جدول ۵- خلاصه راهبردها و راهکارهای توسعه کارآفرینی کشاورزی

<p>تهدیدها</p> <p>T_۱ = توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات ...</p> <p>T_۲ = وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از ...</p> <p>T_۳ = وجود بیماری‌ها و آفات فراگیر کشاورزی</p> <p>T_۴ = وجود سوانح طبیعی مانند سیل، ...</p> <p>T_۵ = توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات و ...</p> <p>T_۶ = تشریفات اداری بالا (بوروکراسی بالا)</p> <p>T_۷ = سیاست‌های نامناسب در بخش ...</p>	<p>فرصت‌ها</p> <p>O_۱ = شبکه‌های بانکی کارآ، وام‌های کم بهره، ...</p> <p>O_۲ = کمک در تنوع بخشی به فعالیت‌های ...</p> <p>O_۳ = آشنایی با بازارهای جدید بیرونی، ...</p> <p>O_۴ = وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره</p> <p>O_۵ = محیط و فضای آرام (امنیت)</p> <p>O_۶ = وجود بسترها و زیرساخت‌های مناسب ...</p> <p>O_۷ = حمایت گوناگون نهاد‌های مسئول و ...</p> <p>O_۸ = تشکیل نهاد‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی</p>	<p>تحلیل SWOT</p> <p>نیروهای درونی</p>
<p>راهبردهای تنوع (ST)</p> <ul style="list-style-type: none"> • تقویت مدیریت اعتبارات و بازاریابی برای شناسایی کشاورزی با چگونگی افزایش توان مالی • تغییر در نگرش‌های مردم غیر کارآفرین نسبت به افراد کارآفرین در مناطق روستایی • تقویت نهاد‌های مردمی و تخصصی در ارائه خدمات فنی برای مبارزه با آفات و بیماری‌های فراگیر کشاورزی • تقویت بکارگیری توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان از طرق آموزش و همکاری‌های مشترک میان محقق، مروج و ترویج جهت پیشگیری از خسارت‌های ناشی از سوانح طبیعی • تنوع بخشی توأم با رعایت بخشی در ارائه خدمات و منابع بویژه منابع داخلی مناسب جهت تقویت انگیزه، ابتکار، و قدرت خلاقیت فردی کشاورزان کارآفرین • توسعه روحیه گروه‌گرایی و شبکه‌های ارتباطی بین کشاورزان و مسئولین با استفاده از شیوه‌های بومی به منظور کاهش بوروکراسی • حذف سیاست‌های نامناسب بخش کشاورزی و برقراری رابطه متقابل آن با صنعت از طریق بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی موجود و ... 	<p>راهبردهای رقابتی / تهاجمی (SO)</p> <ul style="list-style-type: none"> • تقویت مدیریت استفاده از منابع و اعتبارات بانکی • تقویت مدیریت نیروی انسانی سازمان - دهی شده به منظور کمک به تنوع بخشی • تقویت و شناسایی بازارهای جدید به منظور استفاده از نهاد‌های جدید و ماشینی کردن کشاورزی • تقویت روحیه گروه‌گرایی با حمایت مستمر نهاد‌های مسئول • تقویت مراکز ترویجی برای نهادینه کردن توصیه‌های فنی • تقویت اعتماد به نفس برای استمرار بخشی به محیط و فضای امن (زندگی، تولید، سرمایه‌گذاری و ...) • تقویت استفاده مناسب از وضعیت موجود در حمایت از سازمان‌های غیردولتی برای گسترش نهاد‌های مرتبط با کارآفرینی و ... 	<p>قوت‌ها</p> <p>S_۱ = سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با ...</p> <p>S_۲ = نیروی انسانی مناسب (ماهر، کافی، آگاه و ...)</p> <p>S_۳ = استفاده از نهاد‌های جدید و شیوه‌های ...</p> <p>S_۴ = به کارگیری دقیق توصیه‌های فنی ...</p> <p>S_۵ = اعتماد به نفس، ابتکار، خلاقیت فردی و ...</p> <p>S_۶ = روحیه گروه‌گرایی و وجود ارتباطات و ...</p> <p>S_۷ = کیفیت مناسب زمین و توجه به ...</p> <p>S_۸ = بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی ...</p> <p>S_۹ = وجود حمایت سازمان‌های غیر دولتی، ...</p>

ادامه در صفحه بعد ...

ادامه جدول ۵-

ضعف‌ها	راهبردهای بازنگری/ تغییر جهت هوشمندانه (WO)	راهبردهای تدافعی (WT)
W _۱ = فقر شدید روستایی	• بازنگری در الگوهای پرداخت وام، اعتبارات و یارانه‌ها به کشاورزان بر اساس نیازهای واقعی با توجه به ابعاد زمانی و مکانی برای تقویت توان اقتصادی روستائیان	• کنترل فقر و بیکاری از طریق برقراری دیدگاه آمایشی و توانمندسازی در سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، حمایت‌ها، و ...
W _۲ = بیکاری بالای روستایی	• بازنگری در فعالیت‌های کشاورزی از طریق تنوع‌بخشی فعالیت‌ها در چارچوب ظرفیت‌های محلی و خلق ظرفیت‌های جدید امکان‌پذیر برای افزایش فرصت‌های شغلی روستائیان	• کاهش زمینه‌های فکری منفی در روستائیان با استفاده از باورها و فرهنگ و آیین‌های بومی اثرگذار در زمینه گسترش شیوه‌های نوین کشت، و ...
W _۳ = تک محصولی (کشت سنتی و ...)	• بازنگری در شیوه‌های کشت و افزایش حجم و کیفیت تولید برای ارائه در بازارهای بیرونی و جذب سرمایه‌گذاری‌های بیرونی در کشاورزی	• کنترل، پیش‌بینی و پیشگیری آفات، بیماری‌ها و سوانح طبیعی کشاورزی از طریق تقویت سواد، آگاهی و دانش فنی کشاورزان با استفاده از خبرگان محلی و مشارکت کشاورز، مروج و محقق
W _۴ = فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی ...	• بازنگری در شیوه‌های آموزشی و ترویجی و مشاوره به منظور فراهم ساختن فضای اقتصادی و اجتماعی در خانواده‌ها برای تربیت کارآفرینان آینده	• تقویت دسترسی‌ها و ارتباطات زیربنایی و فرهنگی بومی برای خروج از انزوا
W _۵ = سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه و ...	• استفاده از محیط و فضای آرام برای تقویت سطح سواد و آگاهی و دانش فنی کشاورزان	• جلوگیری از قطعه‌قطعه شدن اراضی از طریق سازوکارهای بومی و سازگار
W _۶ = انزوای جغرافیایی (نبودن زیربنای کالبدی و ...)	• بازنگری در ارائه زیرساخت‌های مناسب برای حذف انزوای جغرافیایی و افزایش ارتباطات	• تقویت قوانین و رویه‌های غیررسمی مثبت در برابر قوانین و رویه‌های دارای آثار منفی، و ...
W _۷ = قطعه‌قطعه بودن اراضی	• استفاده مناسب از ظرفیت‌های موجود نهادها (دولتی و غیردولتی) در بخش کشاورزی برای جلوگیری از قطعه‌قطعه شدن اراضی و بورس‌بازی زمین	
W _۸ = وجود رویه‌ها و قوانین نانوخته نامناسب	• بازنگری و حذف رویه‌ها و قوانین محلی و منطقه‌ای نامناسب برای تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی و ...	

منبع: یافته‌های تحقیق

با در نظر گرفتن پاسخ‌های کمی سه گروه و راهبردهای تدوین شده به منظور تدوین یک برنامه‌ریزی راهبردی سازگار با نیازهای کشاورزی منطقه برای توسعه فرصت‌های کارآفرینی، از میان راهبردهای بیان شده، راهبرد تدافعی در اولویت اول برای اقدام قرار می‌گیرد؛ زیرا هجوم هر ساله آفات و وقوع سوانح طبیعی مکرر آسیب‌پذیری کشاورزان

را بالا برده، به کاهش مدام توان‌های آنها و ایجاد ناامیدی بیشتر می‌انجامد و در نتیجه، دامنه فقر تشدید می‌شود و در مجموع، این عوامل به استفاده نامناسب از اراضی کشاورزی منجر خواهد شد، که از پیامدهای آن آسیب‌های جدی محیطی در کوتاه و بلندمدت در منطقه است. در اولویت دوم، راهبرد بازنگری قرار می‌گیرد؛ زیرا کاهش نقاط ضعف با اتخاذ دیدگاه توانمندسازی و ظرفیت‌سازی و شیوه‌های مشارکتی با استفاده از دانش و تجربیات بومی در کنار دانش نوین از ضروریات توسعه روستایی و کشاورزی امروز در منطقه است. در واقع، بازنگری در ارتباط دولت با مردم از ابعاد سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌ها و دستیابی به یک اجماع منطقه‌ای و محلی در مورد تقویت کارآفرینی برای کاهش فقر از الزاماتی است که نمی‌توان از آن به‌سادگی چشم پوشید. در اولویت سوم، راهبرد تنوع‌بخشی برای تقویت کارآفرینی کشاورزی منطقه قرار دارد؛ و سرانجام، در اولویت چهارم، راهبرد تهاجمی قرار می‌گیرد؛ زیرا به نظر می‌رسد که در این منطقه، به دلیل کاستی‌های موجود در زمینه‌های گوناگون سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، هنوز زمینه مناسب برای تربیت کارآفرینان کشاورزی و استفاده از استعدادهای آنها و نیز ارتقای توانش‌های بالقوه انسانی و محیطی و نظایر آن فراهم نشده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به مبانی نظری تحقیق و مطالعه میدانی انجام‌شده، ظرفیت‌ها و محدودیت‌های توسعه کارآفرینی کشاورزی منطقه گویای آن است که از دیدگاه نمونه‌ها: ۱- از میان نقاط ضعف منطقه مورد مطالعه برای توسعه کارآفرینی کشاورزی، «فقر شدید روستایی و فراهم نبودن فضای اجتماعی و اقتصادی» از عوامل اصلی تأثیرگذار در عدم توسعه کارآفرینی کشاورزی است؛ ۲- از میان نقاط قوت، «سرمایه مالی کافی و آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات» از جمله دلایل مؤثر داخلی در توسعه کارآفرینی کشاورزی منطقه است؛ ۳- از میان فرصت‌ها، «وجود مراکز آموزشی،

ترویجی و مشاوره مناسب در سطح شهرستان در زمینه کشاورزی» از عوامل اصلی بیرونی در تقویت کارآفرینی کشاورزی است؛ و ۴- از میان تهدیدها، «توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات و ...» که ریشه در نگرش‌ها، سیاست‌ها و قوانین شهرگرایی و صنعت طلب دارد، از جمله عوامل بیرونی تضعیف‌کننده کارآفرینی است. از این رو، به منظور تقویت کارآفرینی در منطقه، باید راهبردهای چهارگانه پیش‌گفته به صورت یک بسته راهبردی با زمان‌بندی مشخص از سوی نهادهای محلی و مردمی و با تقویت سیاست‌ها، قوانین، رویه‌ها، و مقررات از سوی مدیران دولتی، نخست، با اتخاذ راهبرد تدافعی و سپس، به ترتیب، با اتخاذ راهبردهای بازنگری، تنوع‌بخشی و تهاجمی مورد توجه قرار گیرد.

یادداشت‌ها

1. territorial development
2. self-organization
3. bioregion
4. strategic planning
5. Farmer First
6. Wortman
7. home grown businesses
8. Francois Quesnay
9. Nicolas Baudeau
- ۱۰- همان نظریه خیر محدود (limited good theory) که در متون جامعه‌شناسی بدان اشاره شده است.
11. SPACE model

منابع

- شکویی، حسین (۱۳۸۴)، *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا: فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی (جلد دوم)*. تهران: گیتاشناسی.
- قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۳)، *اقتصاد رشد و توسعه (جلد دوم)*. تهران: نشر نی.
- هزارجریبی، جعفر (۱۳۸۴)، *کارآفرینی*. تهران: پژوهشکده امور اقتصادی.
- Alison, M. (1990), *Entrepreneurship: An International Perspective*. Oxford, Jordan Haill, Linacre House.
- Allen, J. C. et al. (2003), *Examination of Community Action Field Theory Model for Locality Based Entrepreneurship*. Paper Presented at the Annual Rural Sociological Society Meeting, Montreal, Canada.

- Heriot, Kirk C. and Campbell, Noel D. (2002), "A new approach to rural entrepreneurship: a case study of two rural electric cooperatives". Available on:
<http://usasbe.org/knowledge/proceedings/proceedingsDocs/USASBE2005PROCEEDINGS-hERIOT%2030.pdf>.
- Julian, S. D. et al. (2000), "SWOT, SWot, or swOT?: an exploration of the relative effect of the internal and external environments on organizational responses to a strategic issue". Available on:
<http://www.sba.muohio.edu/management/mwAcademy/2000/31b.pdf>.
- Kayne, J. (2002), "Discussion starter: decoding the entrepreneurship Genome". In: National Center for Rural Entrepreneurship (ed.) *Rural America*. Washington, D. C.: National Center for Rural Entrepreneurship.
- Rowe, Alan J. and Mason, Richard O. (1994), *Strategic Management*. New England: Addison-Wesley.
- Scott, Leslie et al. (2006), "Entrepreneurial communities; lessons from 10 rural demonstrations in North Carolina". Available on:
<http://www.ncruralcenter.org/comm-demo-report.pdf>.
- Verheul, I. et al. (2001), "An eclectic theory of entrepreneurship". *Tinbergen Institute Discussion Paper*. Indianapolis: Institute for Development Strategies, Indiana University.